

Els repartiments feudals de Mallorca i les seves conseqüències immediates (1230-1245)

Antoni Riera*

Institut d'Estudis Catalans / Universitat de Barcelona

Rebut 11 febrer 2017 · Acceptat 20 març 2017

RESUM

La conquesta feudal de Mallorca va ser una empresa tècnicament complexa i econòmicament costosa. Fou el resultat d'una acció conjunta de la monarquia, la noblesa i la burgesia catalanes i de cavallers i peons aragonesos i d'altres territoris de la Mediterrània occidental. El participants, un cop conquerida l'illa, van rebre una part del botí i dels béns immobles directament proporcional a la seva aportació a la host, cosa que va provocar tres repartiments territorials. Gairebé tots els grans porcioners van repartir les terres que havien rebut en alou entre cavallers i pagesos, mitjançant concessions en feu i en emfiteusi, respectivament. Entre els primers pobladors de Mallorca preponderaren també els catalans.

PARAULES CLAU: Mallorca, repartiment territorial, colonització feudal, carta de franqueses, establiment emfiteutic, feu, cavalleria, senyoria jurisdiccional, senyoria territorial

INTRODUCCIÓ

La conquesta d'*al-Jazair al-Sharqiya* (les Illes Orientals) i la seva transformació en el *Regnum Maioricarum et insulas adiacentes* (el regne de Mallorca i les illes adjacents), entre 1229 i 1232, va significar l'inici d'un període de ràpids avenços territorials cristians a càrrec d'al-Àndalus a la franja oriental de la península Ibèrica. Concebuda inicialment com una empresa privada de la noblesa i les ciutats catalanes, va acabar sent una croada de cristians contra musulmans.¹ Les campanyes militars de Jaume I, que culminarien amb la conquesta de València el 1245, i la colonització cristiana subsegüent de les «terres noves» van tenir conseqüències importants per a la Corona catalanoaragonesa: en van ampliar en més d'un 30 % la superfície i n'accentuaren el caràcter marítim. La creació dels regnes de Mallorca i València va incrementar també la seguretat de la navegació cristiana pel Mediterrani nord-occidental, en la mesura que hi va reduir el cors i la pirateria islàmics. Els seus ports, a més, van esdevenir prest nous importants de la incipient xarxa de vies comercials catalanes i van facilitar la seva extensió cap al Magrib i el Mezzogiorno italià.

Avui, els experts continuen preguntant-se com es va portar a terme aquest ràpid i pregon capgirament de les estructures econòmiques, socials, polítiques i culturals a les terres compreses entre Alcanar i la Vila Joiosa. Quines

en van ser les causes i els efectes? Per respondre a aquestes qüestions, disposen d'un conjunt de fonts i de bibliografia ampli, actualitzat i d'un nivell científic mitjà força elevat. El regnat de Jaume I va suscitar, des del començament del segle passat, un interès especial entre els medievalistes catalans, valencians, mallorquins i aragonesos, que li han dedicat dos dels congressos d'història de la Corona d'Aragó.² Durant la segona meitat de la centúria no sols es va reeditar la col·lecció documental d'Ambrosio Huici,³ sinó que es publicaren, a més, nombroses anàlisis monogràfiques i obres de síntesi.⁴ Coetàniament es van registrar també avenços molt considerables en l'estudi de l'economia i de la societat musulmana de les Illes Balears i el País Valencià a les vespres de la conquesta cristiana.⁵ Aquesta atenció preferent s'ha mantingut després del 2000, com es desprèn de la reedició de l'itinerari de Jaume I i de l'aparició de nous estudis.⁶ La commemoració, el 2008, del vuitè centenari del naixement del Conqueridor ha esperonat finalment tant les institucions autonòmiques i científiques dels territoris de l'antiga «Confederació» com algunes editorials privades —no sacsejades encara per la forta i prolongada crisi econòmica actual— a finançar noves publicacions. Les cròniques catalanes han estat republicades recentment per l'Institut d'Estudis Catalans.⁷ La crònica àrab d'Ibn 'Amīra al-Mah-zūmī ha estat traduïda al català.⁸ Entre les aportacions més recents sobresurten les reedicions dels llibres del repartiment,⁹ les actes del congrés monogràfic organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans,¹⁰ dues biografies de Jaume I, redactades d'acord amb

* Adreça de contacte: Antoni Riera. E-mail: antoniriera@ub.edu

uns criteris metodològics força diferents, per Stefano Maria Cingolani¹¹ i Ernest Belenguer,¹² i el discurs sintètic i interpretatiu pronunciat per Antoni Riera i Melis el 30 de març de 2008, a Poblet, amb motiu de la inauguració dels actes commemoratius del referit centenari.¹³

El present article té com a objectiu revisar, no la conquesta de Mallorca, sinó les seves conseqüències immediates, els tres repartiments feudals de l'illa, en vista de les darreres aportacions historiogràfiques i arqueològiques, que han introduït precisió i rigor en un tema complex i encara no del tot resolt.

L'ESFONDRAIMENT DE LA POBLACIÓ ISLÀMICA

La conquesta cristiana de Mallorca va tenir profundes conseqüències demogràfiques: hi va provocar una reducció forta i brusca de la població musulmana. Dels andalusins supervivents a les operacions bèl·liques i a la fam, una part —d'una quantia impossible de calcular— va fugir a altres territoris islàmics,¹⁴ mentre que la resta va romanre a l'illa, amb un estatut jurídic i unes condicions econòmiques i socials diverses. Els derrotats van ser reduïts a la condició de captius i distribuïts, com a botí, entre els conqueridors; dels que col·laboraren amb la host cristiana o capitularen, alguns marxaren i uns altres, per decisió pròpia o manca d'altra opció, restaren a l'illa, conservant la condició d'homes lliures i una part de les seves propietats, sotmesos, emperò, al pagament d'una capitació anual («dret d'estada»).

L'abast quantitatiu i l'evolució d'aquest heterogeni conjunt de mudèixars encara susciten, tanmateix, nombrosos interrogants entre els experts.¹⁶ Álvaro Santamaría ha suggerit que l'estatut jurídic dels sarraïns que roman-gueren a l'illa en virtut del pacte de capitulació devia ser molt semblant al dels *casatos* cristians.¹⁷ No van ser considerats persones lliures, però tampoc captius, i no van estar adscrits a la terra.¹⁸ En la documentació mallorquina del segon i del tercer terç del segle XIII, els musulmans surten esmentats sovint; cap d'ells no és catalogat, emperò, com a *casatus*, sinó com a captiu, lliure o en procés de manumissió. La condició dels musulmans *casati* s'hauria degradat, doncs, amb el pas dels anys, fins a homologar-se amb la dels captius, procés que els hauria induït a batejar-se per poder accedir a la llibertat plena.

Després de la conquesta feudal, la major part de la població sarraïna va ser reduïda, doncs, a la condició de captius i repartida entre els participants. La documentació notarial generada per la repoblació cristiana demostra que aquests captius gaudien, tanmateix, d'una certa autonomia econòmica i d'alguns drets civils: podien posseir i gestionar el seu propi peculí, concedir préstecs a altres captius musulmans, i fins i tot a persones lliures cristianes, i demandar judicialment els prestataris morosos.¹⁹

A la ciutat, alguns dels menestrals captius pogueren reunir, amb l'exercici del seu ofici, la quantitat exigida com a «talla» (redempció) pels seus respectius propietaris

i van ser manumesos.²⁰ Coetàniament, al camp, força captius van rebre, en règim de parceria, un tros de terra per conrear i, amb el seu producte, pagaren el rescat. Als uns i als altres se'ls va permetre viure a Mallorca com a homes lliures, sense perdre els seus senyals d'identitat, sotmesos, emperò, a una fiscalitat especial,²¹ tot assimilant-los als qui havien capitulat durant les campanyes de la conquesta. A la darrereria del segle XIII apareixen documentats a la Ciutat de Mallorca nombrosos menestrals musulmans lliures: tintorers, ferrers, sabaters, espasers i forners.²² Tot i això, les fonts fiscals coetànies acrediten que la majoria d'aquesta «aristocràcia de les eines» va preferir emigrar a Menorca, València, el Magrib o Granada, previ pagament d'una altra taxa específica («dret d'eixida dels sarraïns»).

Per als més pobres i menys formats, l'accés a la llibertat va ser, en canvi, força més llarg i complex i va implicar sovint el baptisme. Per a prosperar, els membres d'aquest segon col·lectiu van haver de pagar un preu molt alt: el de renunciar a la seva identitat. Les anàlisis de diferents mostres de població, tant de la ciutat com d'algunes parròquies rurals, han demostrat, emperò, que el col·lectiu dels andalusins conversos va tenir una incidència demogràfica molt baixa, que abans de 1300 no va superar mai el 5 % del total documentat.²⁴

A la segona meitat del segle XII, els musulmans supervivents de les conquestes feudals havien estat acantonats, tant a la Catalunya Nova com al Baix Aragó, en àrees de poc valor estratègic i organitzats en moreries. Aquesta institució no es va estendre, emperò, a l'arxipèlag balear. La conquesta de Mallorca es va caracteritzar, doncs, per una radical incompatibilitat amb la societat islàmica i per una eficàcia destructiva de les estructures preexistents sense paral·lel als segles XII i XIII. Quines podrien ser les causes d'aquest comportament dels conqueridors envers la població musulmana de Mallorca? L'afany de conjurar el perill de quintacolumnisme en un enclavament illenc de gran valor estratègic i especialment difícil de defensar? La creença que l'illa, per l'escassa extensió geogràfica, podia ser colonitzada en pocs anys per pobladors cristians?

LA PRIMERA REORDENACIÓ DE L'ESPAI URBÀ I RURAL

La conquesta de Mallorca va implicar la primera distribució important de terres després de la victòria dels estats cristians ibèrics sobre el califat almohade a Las Navas de Tolosa. El fet de ser la primera li confereix un interès especial, no sols per la influència que tindria sobre els repartiments posteriors catalanoaragonesos i castellans, sinó pel canvi qualitatiu que va suposar respecte als precedents anteriors. La recepció gradual de dret romà, l'auge del notariat i l'ampliació dels equips administratius van provocar un increment i una diversificació molt notable de la documentació escrita. Abans, el repartiment dels béns mobles i immobles subsegüent a una conquesta territorial no generava documentació específica; des d'ara es consig-

narà, en canvi, per escrit, amb una creixent meticulositat, en un registre específic, el *Llibre del repartiment*.

A la darrereria de gener de 1230, tot just finalitzat el sagrant saqueig de Madina Mayurqa, els membres de la host, alarmats per l'esclat d'una malaltia infecciosa, exigiren a Jaume I que la comissió de repartiment comencés a distribuir els guanys de la campanya. El prorratge dels béns es va iniciar amb la subhasta del botí obtingut a la ciutat. El procés va durar gairebé dos mesos i va provocar una forta controvèrsia entre els grans i els petits porcioners.²⁵ La fase següent va consistir a inventariar tota la riquesa de l'illa i organitzar-ne la distribució entre els conqueridors, d'acord amb el criteri acordat, tretze mesos abans, a les Corts de Barcelona.²⁶ L'esmentada comissió havia de repartir, doncs, tant els immobles urbans com les terres conreades i els erms de Mallorca. La tasca no era gens fàcil, atès que s'havia de fer d'acord amb la contribució de cada participant en la conquesta, que havia estat molt diferent. Les aportacions màximes les havien fet el rei i els quatre principals magnats (Nunó Sanç, comte de Rosselló, Hug IV, comte d'Empúries, Gastó de Montcada, vescomte de Bearn, i Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona). Els seguia, a una distància considerable, un segon bloc, encapçalat pel bisbe de Girona, el Temple i alguns membres de l'alta noblesa, com Guillem de Montcada. En el tercer nivell, força nombrós, s'agrupaven els barons o cavallers (petita noblesa) i els membres del baix clergat. A aquests col·lectius s'hi havien d'afegir encara les comunitats urbanes, tant catalanes com occitanes, provençals i italianes.²⁷

El desencadenament de l'epidèmia i la pressió exercida per un ampli sector dels conqueridors, que volia retornar a casa, obligaren la comissió a consensuar un repartiment precipitat de l'illa, quan una part romania encara en poder dels musulmans i no havia pogut ser acanada. S'endegava així un procés complex que duraria uns quants anys i generaria un volum de documentació molt considerable.²⁸ D'aquesta tasca inicial, feta de forma una mica atropellada durant la primavera de 1230, en va sortir una primera versió del *Llibre del repartiment*,²⁹ que ha estat datada el 27 de juliol. Consta de dues parts ben diferenciades: la primera, redactada en llatí, és una mera llista de les possessions reials; la segona, escrita en àrab, explica com s'ha efectuat la primera divisió dels béns immobles, delimita les porcions resultants i n'especifica finalment el beneficiari respectiu. La majoria dels experts que l'han analitzat coincideixen a apreciar que la part àrab és lleugerament anterior a la llatina i que no ens ha arribat completa. La concordança, emperò, s'acaba aquí, car, mentre que per a uns es tractaria d'un trasllat o d'un resum d'un original desaparegut,³⁰ per a d'altres no seria més que un quadern amb anotacions de camp, un esborrany parcial d'un text definitiu, que no ens ha arribat.³¹ El fet que aquest important document es redactés en llatí i en àrab demostra que la seva funció no consistia sols a deixar constància escrita dels drets adquirits pels nous propietaris cristians sobre els immobles repartits, sinó també a acreditar la desvincu-

lació forçosa i definitiva d'aquests mateixos béns dels seus antics propietaris, reduïts a la malaurada condició de vençuts. Palesa també que, tot i això, la comissió va comptar, a l'hora de quantificar i valorar les explotacions rurals, amb la cooperació constreta d'agrimensors andalusins, que coneixien el microtopònim i l'extensió de cada porció de terra, així com la identitat del darrer propietari.

Els comissionats, després d'avaluar aproximadament allò que cada participant havia aportat a la conquesta, tant en efectius militars com econòmics, els distribuïren en cinc *quadrelles* (grups), encapçalades respectivament pel rei i per un dels quatre magnats principals. Van classificar, tot seguit, els béns immobles a repartir d'acord amb un criteri espacial, força precís, gairebé circular; els van estructurar en un nucli i dues corones concèntriques. El nucli coincidia amb el recinte urbà de Madina Mayurqa, la primera corona corresponia a la rodalia estricta de la capital i la segona estava integrada pels dotze districtes rurals i dos sectors excèntrics del terme de la ciutat. Cada una de les tres parts es dividí en dos lots, el primer dels quals «pertangé al senyor rei d'Aragó e als seus parzoners» (pertangué al rei d'Aragó i als seus partícips) i l'altra «pertangé als magants e als lurs parzoners» (pertangué als magnats i als seus partícips);³² del segon lot en feren, tot seguit, quatre parts, que van ser confiades als quatre principals magnats. La quantitat i la qualitat de la informació codificada són, emperò, molt desiguals: màximes per al nucli central i mínimes per a la corona perifèrica. Els comissionats disposaren de prou temps per a mesurar el nucli urbà i valorar-ne els immobles. El text especifica el nombre de cases habitades i deshabitades, obradors i tendes, forns, i horts i jardins que integraven cada un dels cinc lots. El rei es va reservar, a més, el recinte fortificat de l'Almudaina i la propietat de tots els carrers i les places.

Quant a la rodalia de la ciutat, la comissió va repartir per separat els horts i els molins, sense especificar, emperò, els cursos d'aigua prop dels quals estaven situats. L'erogació de la corona perifèrica, la més extensa, es va fer a partir dels districtes musulmans en què estava dividida l'illa a les vespres de la conquesta, tot creant, emperò, una circumscripció especial per a l'albufera d'Alcúdia. Els comissionats no pogueren, en aquest cas, enumerar les explotacions que integraven cada lot territorial ni especificar-ne l'extensió, exceptuades les que correspongueren a Nunó Sanç.³³ Procuraren, tanmateix, que en cada una de les cinc porcions hi hagués planures i muntanyes, sementers i pastures, cosa que va provocar que no fossin compactes, sinó disperses. Al sobirà li van correspondre els districtes d'Inca, Pollença, Sineu i Petra, Artà, Montuïri, les Muntanyes i la meitat de l'albufera; la porció reial va ser l'única en què totes les unitats territorials, malgrat el seu escampall geogràfic, estaven connectades directament. El comte de Rosselló va rebre els districtes de Manacor, Valldemossa i Bunyola. El comte d'Empúries es féu càrrec dels districtes de Muro, dos terços del de Sóller i l'altra meitat de l'albufera. Al vescomte de Bearn li van

pertocar el districte de Canarrossa i un terç del de Sóller. La porció del bisbe de Barcelona estava integrada pel districte de la ciutat, descomptats el nucli urbà i la rodalia estricta.³⁴ El text àrab només conté, doncs, la divisió «a l'engròs» de l'illa entre els cinc principals porcioners.³⁵

Quin va ser el resultat d'aquest primer repartiment de la propietat rural mallorquina? Si mesurem amb unitats de superfície actual els lots fets per la comissió, comprovem que Jaume I va rebre 47.436 hectàrees i els senyors laics i eclesiàstics, 66.535; les terres de jurisdicció senyorial superaren, doncs, en 19.099 hectàrees les de reialenc.

Els comissionats, tot i no haver pogut acanar tots els districtes forans i haver deixat indivisos alguns petits conjunt de béns, van fer una distribució de la terra que degué semblar prou equànime, atès que la documentació coetània, al revés que per a la subhasta del botí urbà, no registra queixes importants per part de cap sector dels porcioners ni grans propostes de retocs.

El fet que el gros dels beneficiaris no aparegués en el text inicial del repartiment va generar, a la segona meitat del segle passat, confusió entre els experts, que està sent esvaïda mitjançant l'edició de nous textos i l'elaboració d'anàlisis força més acurades.³⁶

D'una lectura atenta de les fonts escrites avui disponibles es desprèn que els quatre magnats només van actuar com a «caps de fila», que reberen més immobles i terres que els que els corresponien amb la condició que els repartissin no sols amb els membres del respectius seguicis, sinó també amb altres nobles de rang inferior que no estaven vinculats a ells per pactes de vassallatge, i amb ordes religiosos i col·lectius de burgesos. Cosa que explica la inclusió de Guillemó de Montcada, Ramon Alemany, Guillem de Claramunt, el Temple, el paborde de Tarragona i gairebé totes les comunitats urbanes en la porció reial; la inserció dels ordes de Sant Jordi i de Calatrava en el lot de Nunó Sanç; la del bisbe de Girona i l'abat de Sant Feliu de Guíxols en el del comte d'Empúries; la de Ramon Berenguer d'Àger en el del bisbe de Barcelona, i la de Bernat de Santa Eugènia i l'orde del Sant Sepulcre en el del vescomte de Bearn. Al final del procés hi hauria d'haver, doncs, tantes porcions com persones havien participat en la conquesta.³⁷

LA INSTAURACIÓ D'UNES NOVES ESTRUCTURES POLITICOADMINISTRATIVES

El gener de 1230, tot just acabada d'expugnar la ciutat, Jaume I ja afegia als seus títols el de «rex Maioricarum». En lloc d'annexionar l'illa a Catalunya, va decidir crear un nou regne, amb una estructura politicoadministrativa i una ordinació jurídica pròpies. L'1 de març, durant l'encant dels béns mobles i dels captius, el monarca va atorgar als participants a la conquesta i als futurs pobladors la carta de franqueses.³⁸ No se n'ha conservat l'original, sinó una còpia autenticada de 1248 que va ser inserida en el *Llibre de Privilegis del Reys de Mallorca*³⁹ i en altres còdexs

posteriors; ha estat editada reiteradament⁴⁰ i ha generat una bibliografia considerable.⁴¹

La carta de franqueses

La carta de població i franqueses de Mallorca, com les de la Catalunya Nova,⁴² tenia com a finalitat accelerar l'afluència de pobladors cap a un territori fronter amb al-Àndalus, tot oferint-los, com a compensació pel grau de risc que hi assumien, un estatut econòmic, social i polític molt favorable, que els deslliurava de moltes de les servituds pròpies del sistema feudal. Deu dels trenta-set capítols del privilegi mallorquí s'inspiren en els del tortosí. Les disposicions restants constitueixen un conjunt de concessions específiques, adients a un enclavament insular, en què la condició de frontera no seria transitòria, sinó permanent.⁴³

El privilegi conté mesures d'estímul per a l'activitat econòmica, com l'accés lliure i gratuït als erms i a les aigües,⁴⁴ la unificació dels pesos i les mesures, la persecució d'ofici del frau⁴⁵ o la supressió d'impostos comercials i del dret de naufragi.⁴⁶ Regula la pràctica del crèdit, delimitant amb prou precisió les responsabilitats de les parts.⁴⁷ La carta defineix també minuciosament els drets individuals dels pobladors: a la llibertat personal i la inviolabilitat del domicili,⁴⁸ de propietat privada i lliure transmissió del patrimoni,⁴⁹ i a l'exempció de serveis i censos senyorials.⁵⁰

A les terres de frontera, la presència de les minories ètniques i dels col·lectius de persones marginades i conflictives era força superior que a les regions de rereguarda. El manteniment de l'ordre públic era, doncs, una de les tasques preferents de les autoritats. La carta conté una sèrie de mesures destinades a salvaguardar la convivència social entre cristians, musulmans i jueus a l'illa, i a prevenir bregues i robatoris.⁵¹ Confia l'administració de la justícia al batlle i al veguer;⁵² prohibeix la utilització de les ordalies com a proves; estableix que els magistrats aplicaran la normativa positiva o consuetudinària pròpia del regne de Mallorca, no els Usatges de Barcelona, que hi queden relegats a la categoria de dret supletori;⁵³ preveu la conciliació prèvia,⁵⁴ i regula la quantia de les multes exigibles als condemnats en les causes criminals.⁵⁵

La carta de franqueses declara finalment que el regne de Mallorca és part inseparable de la Corona d'Aragó. El rei s'hi compromet a no donar-lo ni permutar-lo, en tot o en part, a membres de la noblesa o de les jerarquies eclesiàstiques, així com a emparar els seus pobladors davant de tots i en qualsevol lloc, com a súbdits lleials i fidels.⁵⁶ Compromís que —com es veurà més endavant— tindrà una vigència força efímera.

L'abast quantitatiu i qualitatiu dels privilegis concedits per Jaume I als pobladors de Mallorca en la carta de franqueses no va passar desapercebut pels coetanis, com recordaria, pels volts de 1325, el cronista Ramon Muntaner: «E poblà la dita ciutat e illa ab majors franquees e llibertats que ciutat que sia al món; per què és vui una de les bones ciutats que sia en el món e noble e ab majors riqueses e poblada tota de catalans» (I poblà aquesta ciutat i illa

amb majors franqueses i llibertats que cap altra ciutat del món, perquè és avui una de les bones ciutats del món i noble i amb majors riqueses i tota poblada de catalans).⁵⁷

La carta de franqueses ha estat interpretada, amb metodologies i finalitats diverses, per nombrosos historiadors, que han arribat a conclusions gairebé contraposades, algunes de les quals no exemptes d'una considerable càrrega ideològica. Per a alguns (Antoni Rovira i Virgili, Antoni Pons i Álvaro Santamaría) va concedir als nous pobladors unes llibertats més semblants a les vigents aleshores a les repúbliques marineres italianes que no pas a la Catalunya Vella, incompatibles amb una societat feudal, amb la servitud i els mals usos.⁵⁸ Segons uns altres (Ricard Soto i Jaume Portella), el privilegi reial va legalitzar, en canvi, la instauració d'unes estructures econòmiques, socials i politicoadministratives de tipus feudal a Mallorca.⁵⁹ Un tercer grup considera finalment que la carta de franqueses és un text «reformista, ja que suprimeix importants exempcions senyorials sobre la producció, la propietat i el tràfic, i liberal en matèria de justícia».⁶⁰ Els membres d'aquest darrer corrent afirmen que va configurar un tipus de societat feudal en què el rei només exercia, emperò, la sobirania política sobre els senyors, els quals es relacionaven amb ell mitjançant un vincle no vassallàtic, sinó de dret públic, que es traslluïa en una contribució obligatòria a la defensa de l'illa.⁶¹ Les seves opinions, ben documentades i alhora prudentes, són acceptables per a la majoria dels experts.

La delimitació de les jurisdiccions

La carta de franqueses no va definir amb exactitud les competències jurisdiccionals del sobirà i dels senyors i va confiar la solució d'aquest important quòdlibet a una negociació entre les parts. Inicialment, Jaume I va concedir als magnats i a la resta de porcioners la jurisdicció civil i criminal en els seus respectius senyorius.⁶² Aquesta situació liminar va ser, tanmateix, transitòria; es va tancar el 21 de juliol de 1231, amb l'establiment del veguer, una magistratura que, tot i estar prevista en la carta de franqueses, encara no s'havia instaurat. La noblesa va oposar una resistència ferrenya a la seva creació, que considerava incompatible amb els seus drets jurisdiccionals. Després de gairebé setze mesos de negociacions, les dues parts arribaren a un acord, que pivotava sobre tres punts. El veguer seria un oficial de designació exclusivament reial. Administraria l'alta justícia (el «mer imperi»); instruiria i fallaria tots aquells delictes que podien ser sancionats no sols amb pena de mort, càstigs corporals o el bandejament del reu, sinó també amb multes d'alta quantia; la seva jurisdicció s'estendria al conjunt de l'illa, tant a les terres de reialenc com a les de senyoria. Els senyors, des d'aleshores, només administrarien la baixa justícia (el «mixt imperi») en els respectius senyorius jurisdiccionals, on els seus batlles podrien jutjar delictes relatius a la propietat o possessió d'immobles i tota mena de querelles que no impliquessin penes corporals.⁶³ Participarien, emperò, dels ingressos generats per l'alta justícia, que es repartirien

quadrimestralment. La suma de les multes, després de deduir-ne el 10 %, que correspondria al veguer pel seu treball, es distribuïria entre el sobirà i els senyors, d'acord amb el valor de la respectiva aportació a la conquesta.⁶⁴

Aquesta limitació dels drets jurisdiccionals dels senyors no es produiria al regne de València, on els grans magnats gaudirien del «mer i mixt imperi» en els seus dominis. Es tractaria d'una adaptació de les estructures feudals al caràcter insular i a l'extensió de Mallorca,⁶⁵ no pas d'un esquarterament precoç d'unes estructures feudals tot just instaurades.

El repartiment del delme

A Catalunya, durant el segle XII i primer terç del XIII, el delme, un vell impost d'origen eclesiàstic, havia esdevingut un dels principals ingressos dels senyors. El sobirà també n'havia assumit la recaptació en moltes àrees del reialenc: Urbà II, el 1095, havia concedit a Pere I d'Aragó el delme íntegre en les terres que conquerís als musulmans.⁶⁶ Tant els uns com l'altre intentaren estendre aquesta apropiació fiscal a les Illes Balears i al regne de València. En el cas de Mallorca, la creació del bisbat va complicar, emperò, el projecte. El sobirà i els magnats, tot i que en les Corts de Barcelona de 1228 s'havien compromès a dotar l'Església de Mallorca amb béns i rendes suficients, es reservaren el delme en els seus senyorius jurisdiccionals.⁶⁷ La pugna entre Jaume I i Gregori IX per la magnitud del patrimoni i el sistema d'elecció va retardar, d'altra banda, el nomenament del bisbe uns quants anys, durant els quals la gestió econòmica de la diòcesi va ser confiada a un procurador, Jaume de Santa Eugènia.

Alguns del porcioners, com el vescomte de Bearn i l'ardiaca de Barcelona, el 1230, ja consignaren una part del delme a la futura seu episcopal.⁶⁸ El sobirà, amb un cert retard, va concedir, el 1232, a l'Església de Mallorca una part del delme i les primícies de tots els fruits de la porció reial de l'illa, així com els de Menorca i Eivissa, quan aquestes illes fossin conquerides.⁶⁹ Tanmateix, la Santa Seu i el monarca no pogueren posar-se d'acord sobre com establir-ne la quantia ni en la manera de formalitzar la donació. Vuit anys després, el 1238, Jaume I, l'infant Pere de Portugal i el bisbe de Mallorca, Ramon de Torrelles, arribaren a un compromís sobre la distribució d'aquesta renda. El bisbe es va negar a rebre en donació els delmes de mans laiques, per no haver d'admetre que els cedents els posseïen en justa propietat. Es va optar per la forma d'infeudació: el delme recuperava el seu inicial caràcter eclesiàstic i el bisbe, gratuïtament, en cedia en feu una part al sobirà, que continuaria assumint-ne la recaptació íntegra. Des d'aleshores, el monarca tindria en feu perpetu dues terceres parts del delme sobre el gra, el vi i l'oli, així com la meitat del delme sobre la ramaderia, la llana, el formatge i el peix, i entregaria anualment al bisbe el terç i la meitat restants.⁷⁰

Gregori IX es va negar, tanmateix, a ratificar el conveni, ja que el considerava insuficient; Jaume I va aprofitar el refús pontifici per desentendre's dels compromisos ad-

quirits. El bisbe, mancat de recursos, va haver de negociar els pactes d'infeudació del delme amb cada un dels porcioners per separat. El procés es va iniciar el 1239, amb Nunó Sanç, i no es clouria fins al 1247, amb el comte d'Empúries; l'arc cronològic que separa ambdós acords acredita la resistència que oposaren els magnats a consignar una part del delme a l'Església diocesana.⁷¹

Els repartiments de la porció reial i de les dels magnats

Durant la primavera de 1230, el sobirà i els quatre magnats van efectuar una segona distribució d'immobles, van lliurar als porcioners que la comissió de repartiment havia inclòs en el seu lot les terres, les cases, els obradors, els hospicis, els molins i els forns que els corresponien. Tots cinc, conclosa aquesta tasca, abandonaren l'illa. Confien els nous patrimonis —mancats de mà d'obra i malmesos per les campanyes de la conquesta— a batlles i procuradors, perquè els poblessin, en restauressin les infraestructures i els remetessin les rendes generades pels captius musulmans i pels primers pagesos cristians a les seves residències habituals, a terra ferma. Es reservaren, emperò, el dret d'escripció, a fi d'evitar la dispersió documental i controlar les transmissions immobiliàries en els seus respectius dominis.⁷²

La distribució de la part reial

Jaume I, durant l'estiu de 1230, va entregar als porcioners adscrits en el seu lot els immobles urbans i rurals que els corresponien. El paborde de Tarragona, l'orde del Temple i els nobles Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt reberen, en conjunt, 7.904 hectàrees.⁷³ Les comunitats urbanes de Tarragona, Marsella, Barcelona, Lleida i Montpeller van obtenir 1.156 cases i 100 obradors en el recinte urbà i 13.697 hectàrees al camp.⁷⁴ Paral·lelament, amb la col·laboració d'un conjunt d'assessors, va iniciar el tercer repartiment, va començar a distribuir les cases i les 816 explotacions rurals que li havien correspost en propietat, a fi de satisfer deutes, obligacions, devocions i compromisos. Entre els beneficiaris figuren membres del seu seguici, nombrosos cavallers, funcionaris i servidors individuals («fidei nostri»), com Ferrer de Sagrañada, Ramon Maurí, Arnau Salit o Tomasio, cobertorer genovès.⁷⁵ Va procurar també que s'instal·lessin en la seva porció algunes comunitats eclesiàstiques: els monjos de Bellpuig, els frares de Sant Antoni i els dominics.⁷⁶ Entre els primers receptors de terres de reialenc figura també la comunitat jueva local, que va ser dotada amb un palau a intramurs, una plaça i una llotja a extramurs i disset explotacions rurals, amb una superfície total de 1.045 hectàrees.⁷⁷ Aquestes adjudicacions, encara que alguns dels beneficiaris no haguessin participat en la conquesta, es van fer en plena propietat i van ser autenticades individualment, mitjançant minutes notariales, en l'escripció reial. Les efectuades abans de l'estiu de 1232 apareixen registrades en el còdex català del *Llibre del repartiment*. Coetàniament, el sobirà, que havia de contribuir a la defensa de l'illa amb 43 cavalls armats com a por-

cioner, també va cedir terres a membres de la baixa noblesa, en feu, a canvi de serveis militars.

La principal transferència de terres de reialenc va tenir lloc, tanmateix, la tardor de 1231 i el seu destinatari va ser l'infant Pere de Portugal, un membre de la casa reial lusitana exiliat a Catalunya que acabava d'heretar el comtat d'Urgell de la seva esposa Aurembiaix. Malgrat que la darrera representant de la vella nissaga, des del Tractat d'Agramunt de 1228, només administrava vitaliciament el comtat en feu del sobirà,⁷⁸ l'havia llegat, en règim de lliure disposició, al seu marit.⁷⁹ Jaume I, davant aquest trencament unilateral de l'acord per part de la comtessa, va optar per una solució negociada: va oferir a l'infant Pere de Portugal permutar el comtat d'Urgell pel regne de Mallorca. En virtut d'aquest conveni, l'infant, que no havia participat en les dues primeres fases de la conquesta, esdevindria senyor vitalici del nou reialme («regni Maioricarum dominus»), que administraria com a feudatari honrat del sobirà. Un cop investit, hi percebria les rendes que corresponien al monarca, administraria les terres de reialenc, hi assentaria pobladors, estaria facultat per a adquirir béns de cavallers i d'eclesiàstics i podria llegar als seus hereus una tercera part de les heretats i de les rendes obtingudes, que les posseïrien a títol de feu del sobirà. Jaume I es reservava el domini eminent sobre tots els béns cedits i la potestat sobre les fortaleses, i es comprometia a aportar-li l'ajuda necessària per a conservar i defensar les illes davant qualsevol atac extern.⁸⁰ Tot i que el conveni no ho especificava, es va acordar també dotar l'infant Pere amb un patrimoni personal que li permetés mantenir un seguici adient al seu rang.

El pacte conculcava dos dels articles de la carta de franqueses: el compromís de mantenir unit el regne de Mallorca a la Corona d'Aragó i la restricció que impedia als senyors seculars i eclesiàstics adquirir béns immobles a l'illa. Per què Jaume I va efectuar aquest trencament de dret? Quines eren les contrapartides? Amb la permuta, s'assegurava el control directe del comtat d'Urgell, un territori a la rereguarda, amb unes estructures socioeconòmiques, administratives i fiscals consolidades, i que havia estat font d'anteriors conflictes; cedia a canvi un enclavament insular, ultraperifèric, poc poblat, en via de reestructuració, encara poc rendible fiscalment. Conscient del gran valor estratègic del regne de Mallorca, el monarca se'n va reservar, tanmateix, l'administració indirecta, mitjançant un vincle feudal, que s'extingiria a la mort de l'infant, amb el reintegrament del senyoratge a la Corona.

Pere de Portugal no va mostrar gaire pressa per traslladar-se als seus nous dominis; no va ser fins al maig de 1232 que, aprofitant la tercera vinguda del rei, va desembarcar a Mallorca. Mentre el sobirà dirigia la campanya contra els darrers nuclis de resistència islàmica a la serra de Tramuntana, els seus oficials acabaren de redactar un capbreu de la porció reial, per tal de poder delimitar el patrimoni personal del nou senyor del regne. L'1 de juliol, finalitzada la conquesta militar de l'illa, el príncep lusità en va assumir la governació. Jaume I li va entregar l'es-

mentat cadastre,⁸¹ que conté una descripció de tota la porció reial, una nòmina de les explotacions rurals adjudicades durant els darrers dotze mesos, una relació de les que encara romanien buides, que li eren lliurades com a patrimoni personal, i una llista de les cavalleries i els cavalls armats que havien pertocat a cada porcioner.

L'infant Pere de Portugal, com acredita l'esmentat capbreu, va rebre 103 explotacions rurals,⁸² amb una superfície total de 6.100 hectàrees, cosa que representava quasi la novena part de la porció reial. D'aquest lot territorial, el nou senyor de Mallorca se'n va reservar gairebé la meitat, 51 predis, amb una extensió total d'unes 2.830 hectàrees, i va repartir la resta entre els membres de la seva comitiva, formada per cavallers, funcionaris i personal de la seva casa, d'origen portuguès i castellà.⁸³ En moltes d'aquestes donacions, tanmateix, el garant és el rei, cosa que demostra que l'infant no en gaudia d'una propietat plena. Les terres i les rendes concedides a Pere de Portugal, després d'una complicada dinàmica, es van reintegrar al reial patrimoni el 1256, per via testamentària.⁸⁴

Les dificultats financeres d'alguns dels grans i mitjans porcioners, el seu absentisme sistemàtic, el factor d'insularitat, l'esquifidesa de la dominicatura en molts dels grans senyorius i les restriccions a les jurisdiccions senyoriales instaurades per Jaume I acabarien per desencadenar, durant la segona meitat del segle XIII, un procés de transferències de propietats la principal beneficiària del qual seria la monarquia. Jaume I i el seu fill Jaume II de Mallorca adquiririen els dominis de Nunó Sanç (1242), Bernat de Santa Eugènia (1268), Gilabert de Cruïlles (1271), l'orde del Sant Sepulcre (1280), Blanca de Montcada (1284) i la comunitat monàstica de Poblet (1300).⁸⁵ Des del canvi de centúria, les compres de terres s'alternarien, a més, amb els embargaments: utilitzant les prerrogatives jurídiques de què gaudia, Jaume II de Mallorca confiscaria els béns a Gastó de Bearn i als ordes del Temple i de Sant Jordi d'Alfama, i finalment els del comte d'Empúries (1315).⁸⁶ Pels volts de 1330, la porció reial comprendria ja les tres quartes parts de la superfície total de l'illa.⁸⁷ Aquesta transferència de terres, pel fet d'anar acompanyada de la de les jurisdiccions i les cavalleries corresponents, reduiria els recursos econòmics, les competències judicials, els ingressos fiscals i el poder militar de la noblesa a Mallorca, en un moment en què aquests avançaven a Catalunya.

El repartiment de les porcions dels magnats

El comte de Rosselló va ser, sens dubte, el magnat que va aportar més efectius militars a la conquesta de Mallorca, en la qual va tenir, a més, una participació personal intensa i prolongada. En el repartiment general de l'illa, Nunó Sanç va rebre —com ja s'ha exposat— 427 immobles urbans i explotacions rurals amb una superfície total d'unes 16.500 hectàrees, espargides pel pla de la ciutat, les valls d'Esporles, Valldemossa i Bunyola i les comarques de Manacor i Felanitx.⁸⁸ Els serveis militars corresponents a aquest extens patrimoni van ser avaluats en catorze cavalls armats.⁸⁹ El comte, com el sobirà, va començar el re-

partiment del seu lot entregant als porcioners que hi havien estat inclosos (els ordes de Sant Jordi i de Calatrava) les terres que els corresponien per dret de conquesta.

Un cop delimitades amb precisió les seves propietats personals, va procedir, en un nou repartiment que formava part del tercer dels efectuats a escala insular, a descarregar sobre membres de la baixa noblesa els serveis militars que li havien pertocat, entregant-los béns immobles i rendes suficients per a mantenir sistemàticament un cavall armat. En aquest primer grup de beneficiaris sobresurten Lope Ximénez de Luesia i Alaman de Sádaba, que van rebre en feu unes 1.000 hectàrees cadascun; els restants obtingueren lots de 227 hectàrees, escampades, en ambdós casos, per diverses circumscripcions de l'illa. Aquest contingent d'homes d'armes, entre els quals preponderaven els d'origen aragonès, va rebre unes 4.043 hectàrees, que equivalien a un 30 % de la porció de Nunó Sanç.⁹⁰

El comte va consignar també una part del seu nou patrimoni a finalitats pietoses. El 1232, després d'obtenir una autorització específica del rei, concedia predis i immobles urbans, en alou franc, a una comunitat cistercenca. La nova abadia, filial de Poblet, es va assentar a l'alqueria de la Real, al sector septentrional de la rodalia de la ciutat, cosa que explica que adoptés el nom de Santa Maria de la Real.⁹¹ Poc després, el 1234, va dotar econòmicament el nou hospital urbà de Sant Andreu perquè pogués alimentar, entre pobres i personal de servei, trenta persones.⁹²

El patrimoni insular de Nunó Sanç, com el de l'infant Pere de Portugal, va tenir, tanmateix, una trajectòria històrica força curta: es reintegrà, el 1242, a la porció reial. No disposant de descendència legítima, va nomenar hereu Jaume I. Els marmessors, a l'hora d'executar les disposicions testamentàries, van distingir entre els béns que el comte havia rebut en feu de Pere el Catòlic i els que posseïa en alou. El primers, integrats pels comtats de Rosselló i Cerdanya, van ser restituïts gratuïtament al sobirà. Dels segons en van fer dues parts: les propietats insulars, que van ser venudes a Jaume I, i les valencianes, que foren entregades a l'orde de l'Hospital.⁹³

De les porcions dels altres tres magnats, no se n'han localitzat encara les relacions de béns que les integraren, cosa que explica que no s'hagin pogut analitzar amb un nivell de precisió paregut als dels dos anteriors. Tot i això, hom ha intentat recentment reconstruir la baronia del comte Hug IV d'Empúries, combinant la informació aportada pel *Llibre del repartiment* del rei i la *Membrança* de Nunó Sanç amb la fornida per la documentació notarial coetània custodiada a l'Arxiu de Regne de Mallorca, l'Arxiu Diocesà de Girona i l'Arxiu de la Fundació Ducal de Medinaceli.⁹⁴ Estava integrada per una octava part del nucli urbà i de la rodalia estricta de la ciutat, el districte de Muro, dos terços del de Sóller i la meitat de l'albufera,⁹⁵ i havia de mantenir permanentment, per a la defensa de l'illa, set cavalls armats i mig. La comissió de repartiment havia inclòs en el lot del comte d'Empúries

les parts corresponents a alguns porcioners eclesiàstics de la Catalunya Vella (el bisbe de Girona,⁹⁶ l'abat de Sant Feliu de Guíxols,⁹⁷ el paborde de Solsona,⁹⁸ un canonge de Barcelona⁹⁹ i el sagristà d'Urgell), a uns quants cavallers (Guillem de Sant Vicenç,¹⁰⁰ Pere d'Alcover,¹⁰¹ Jaume de Cervera, Arnau de Bellveí, Ramon de Vernet i Pere Pinell)¹⁰² i a una comunitat urbana (Narbona).¹⁰³ La mort del comte Hug IV, a començament de 1230, arran de l'epidèmia que es desencadenà pocs dies després del saqueig de Madina Mayurqa, va complicar el repartiment de la seva baronia. El seu successor, Ponç Hug, en va confiar l'administració, el 15 d'agost de 1232, a un procurador, Guillem Hug.¹⁰⁴ La distribució de terres i immobles entre el nou comte i els esmentats participants en la conquesta va ser llarga, complexa i no exempta de litigis;¹⁰⁵ es va iniciar l'estiu de 1232 i no es va concloure fins a la primavera de 1235.

Entre els participants en la conquesta inclosos en el lot territorial del comte d'Empúries sobresortia —com ja s'ha exposat— Guillem de Cabanelles, bisbe de Girona. La seva baronia s'ha pogut reconstruir amb força precisió a partir de dos memorials de rendes, redactats el 1255 i el 1289 pels batlles Ramon de Verdera i Pere des Padró, respectivament.¹⁰⁶ El prelat va rebre, a la ciutat, hospicis, obradors i forns a la parròquia de Sant Jaume, obradors a la Sabateria Vella i cases a l'Almudaina; i a la rodalia, una alqueria, dos rafals, una garriga i un tros de terra erma al pla de Catí, un rafal i un conjunt de vinyes prop del monestir de la Real i deu quarterades de terra i alguns camps a les Torres Llaveneres. Disposava també, a la parròquia de Muro, d'alqueries, rafals i jovades de terres, de tres setzenes parts de l'albufera, d'un nombre considerable de cases contigües en diversos carrers de la vila i d'un forn compartit amb el comte d'Empúries. Posseïa, finalment, a la parròquia de Sòller, alqueries, vinyes i olivars al Montreial, i tres peces de terra al Pla, un nucli de cases i un conjunt d'hospicis contigus al centre de la vila i tretze cases als afores.¹⁰⁷ La contribució d'aquest conjunt de béns a la defensa de l'illa va ser avaluada en tres cavalls armats.¹⁰⁸

El 1235, un cop acabades les tasques de fitació, el bisbe de Girona, com la resta dels magnats, distribuï part del seu domini entre els membres del seu seguici. Un dels beneficiaris d'aquest tercer repartiment, Arnau de Torrella, va rebre les terres en feu franc; tres més, Guillem de Torrella, Guillem Sanmartí i Ramon de Saverdera, a canvi de serveis militars. El concessionari, en el primer cas, només estava obligat a retre-li l'homenatge feudal; en el segon, es comprometien, a més, a aportar-li un cavall armat.¹⁰⁹ El prelat, a l'hora de repartir terres, no va oblidar tampoc les comunitats religioses que s'estaven instal·lant a l'illa: va donar en alou franc una vinya, un olivar, un hort i dos hospicis en el terme de Sòller a les monges del convent de Santa Margarida,¹¹⁰ i una alqueria del terme de Muro als frares de la Mercè.¹¹¹

El bisbe de Girona va atorgar testament el 13 de novembre de 1245; hi va llegar al capítol de la seu tot el que posseïa a Mallorca; de les rendes generades per aquells hi

va consignar 1.000 sous melgoresos al sosteniment de les canongies i pabordies, i la resta a la confecció de vestits per als pobres locals, que serien distribuïts anualment el dia de Pasqua.¹¹² Tot i que el llegat testamentari del prelat dimanava de la seva participació directa en la conquesta de l'illa i havia estat ratificat per Jaume I el 1251,¹¹³ el seu successor, Berenguer de Castellbisbal, va interpretar que la baronia pertanyia al càrrec i no a la persona, i va entaular un plet per usurpació de béns davant l'arquebisbe de Narbona contra el capítol de Girona, reclamant-li l'entrega de 2.000 sous melgoresos anuals. El procés es va prolongar fins al 1256, quan l'arquebisbe va formular una sentència salomònica: l'esmentada baronia mallorquina hauria de ser administrada conjuntament pel bisbe i pel capítol de la seu de Girona.¹¹⁴ Les rendes de la baronia, el 1301, serien arrendades anualment per 1.708 sous 1 diner de reials de Mallorca.¹¹⁵

Tots els porcioners, amb independència de la magnitud de la seva contribució a la conquesta, reberen, en el segon repartiment, els immobles i les terres en plena propietat;¹¹⁶ no estigueren sotmesos, doncs, al vassallatge del magnat cap de quadrella que en féu la distribució, sinó sols al domini eminent del rei, a costum de Barcelona. Esdevingueren senyors i propietaris alodials (lliures de càrregues senyorials), i només els va diferenciar l'extensió del patrimoni rebut.¹¹⁷ Del primer i el segon repartiments van sorgir baronies extenses, com la de Nunó Sanç o la del bisbe de Barcelona, i senyories reduïdes, com les dels cavallers Pere d'Alcover o Guillem de Sant Vicenç; ni les unes ni les altres van ser territorialment compactes, ja que incloïen sistemàticament terres de conreu al Pla i àrees de pastura a la serra de Tramuntana. Els senyors alodials gaudien, a més, de la jurisdicció sobre els respectius patrimonis, modulada per la carta de franqueses i limitada, des del 1231, per les competències del veguer,¹¹⁸ i estaven obligats a contribuir a la defensa del regne amb el manteniment d'un cert nombre de cavalls armats.

Els grans senyors alodials van instaurar en els seus patrimonis insulars unes ordenacions de l'espai i uns sistemes de gestió força semblants. No es van reservar terres en explotació directa i van crear senyories amb una dominicatura mínima, integrada en molts casos només per alguns immobles a Ciutat, on instal·laren l'escribania notarial. Infeudaren una part considerable dels seus territoris a una munió de membres de la baixa noblesa, la majoria dels quals arrelaren a Mallorca i esdevingueren el nucli originari de la noblesa local, l'única milícia insular. L'extensió normal de les primeres cavalleries va ser de 20 jovades (227 hectàrees); els magnats, tanmateix, van atorgar també cavalleries grans —de 1.000 hectàrees— i mitges cavalleries —de 113 hectàrees—, que només lliuraren a escuders.¹¹⁹ Tots els concessionaris, pel fet de rebre-les segons el costum de Barcelona, havien de retre homenatge al respectiu senyor directe i no hi podien construir fortalises sense la seva autorització. De l'anàlisi d'alguna d'aquestes primeres cavalleries, com la que va rebre Arnau de Togores del vescomte de Bearn,¹²⁰ es desprèn que,

al revés que els dominis del magnats, es van estructurar internament, d'acord amb el criteri binari típic dels feus catalans, en dominicatures i tinences.

Els grans porcioners també van crear dintre de les seves senyories alodials nombroses explotacions agràries familiars, que entregaren a «pobladors» acabats de desembarcar a l'illa, que no havien participat en la conquesta, perquè les conreessin en condicions molt favorables, només subjectes al pagament del delme. Aquesta quasi completa cessió de la terra per part del sobirà i els magnats va posar en mans dels estaments intermedis rurals tant la gestió del procés de reordenació del territori com la mobilització dels recursos necessaris per a impulsar el creixement agrari.

LA CREACIÓ D'UNES NOVES ESTRUCTURES AGRÀRIES

A la ruralia de Mallorca hi havia, a les vespres de la conquesta cristiana, una societat de pagesos econòmicament jerarquitzats, però sense senyors, que gaudien d'un alt nivell d'autonomia laboral. El sector primari hi estava estructurat en unes mil cinc-centes explotacions de mida mitjana, unes de propietat clànica i altres de propietat individual, conreades totes en règim d'explotació directa.¹²¹ Els conqueridors introduïren a l'illa una societat nova, feudal, que es va organitzar inicialment, mitjançant els dos primers repartiments, en senyories i patrimonis alodials.

Per tal d'accelerar-ne la colonització, tant el sobirà com els restants porcioners, en el tercer repartiment, van atorgar en emfiteusi, en condicions molt favorables, la major part de les terres rebudes a «pobladors» amb recursos suficients per a restablir-ne el conreu. La superfície habitual d'aquestes primeres explotacions va ser, si més no en la porció reial, d'unes dues jovades (22,72 hectàrees) en les àrees de secà i d'una quarterada (0,7103 hectàrees) en les de regadiu.¹²² El concessionari es comprometia sota jurament a fixar-hi la residència i a pagar el delme. Tot i això, molts dels primers «pobladors» van seguir l'exemple dels magnats i no assumiren tampoc la gestió directa de les finques; les van vendre o les van sotsestablir, i retornaren als seus lloc d'origen. Per a aquests absentistes precoços,¹²³ l'obtenció d'immobles i sòl rural a l'illa no va ser més que una rendible operació especulativa que va dinamitzar el mercat de la terra. El protagonisme en la colonització feudal de Mallorca no va correspondre, doncs, als «pobladors», sinó als pagesos emfiteutes.

Mitjançant contractes emfiteutics, els senyors i els porcioners cedien a perpetuïtat a pagesos de condició social lliure el domini útil (la possessió) de les explotacions rurals i de les cases del nucli urbà de les viles, a canvi d'una quantitat en metàl·lic (l'entrada), d'un cens anual i d'una sèrie de drets, tot reservant-se'n el domini directe. L'emfiteuta podia transmetre lliurement els béns que havia rebut en usdefruit, llegar-los en herència als seus hereus legítims i fins i tot vendre'ls a un altre pagès. En aquest darrer cas, la venda havia de quedar en suspens durant un termini, nor-

malment de deu dies, anomenat fadiga, durant el qual el titular del domini directe de l'immoble gaudia d'un dret de compra preferent, és a dir, podia recuperar-ne l'usdefruit pel mateix preu que oferia el comprador. Si el censualista no exercia aquest dret i autoritzava la compra, havia de rebre una part del preu (el lluïsmo), que aleshores solia ser d'un 16,66 %. El nou possessor es comprometia, a més, a pagar al propietari el mateix cens que ja li abonava el venedor i es declarava sotmès a la fadiga i el lluïsmo preexistents.¹²⁴

L'emfiteuta estava facultat també per a instal·lar a les terres rebudes noves famílies camperoles mitjançant contractes de sotsestabliment. Cada transferència implicava que el concessionari pagués un dret d'entrada i un cens anual al cedent, que passava així de ser generador de renda a rendista. Cada esglaió d'aquesta cadena implicava un increment del cens. Els successius censualistes podien recuperar els drets transferits quan el concessionari no pagava el cens o el lluïsmo o provocava una degradació de la terra rebuda.

L'emfiteusi suposava avantatges considerables per a l'establidor i constituïa un element de control sobre l'emfiteuta. El contracte li assegurava a perpetuïtat el domini directe del bé cedit; obligava l'emfiteuta a poblar i treballar la terra, ja que en cas contrari podria ser-ne desnonat; li assegurava un cert «dirigisme productiu» sobre l'explotació, per tal com, mitjançant la composició del censos en espècie, condicionava els conreus que s'hi podien fer. La cessió a perpetuïtat del domini útil de béns immobles, tot i ser onerosa, també va afavorir el beneficiari: no degradava el seu estatut jurídic, continuava sent un home lliure, sense cap mena de restricció de mobilitat, no l'obligava a prestar serveis personals a l'establidor i podia rescindir el contracte.

Durant el segon terç del segle XIII es va produir, a Mallorca, una aflluència creixent de famílies de provenença diversa, a la recerca de millors condicions de vida. Pel fet de no disposar encara d'una anàlisi detallada que estableixi la procedència dels pobladors a partir de l'antroponímia, com la realitzada per Enric Guinot per al regne de València,¹²⁵ els recercadors han formulat hipòtesis una mica diferents. Alguns han intentat maximitzar la contribució demogràfica de Catalunya, mentre que d'altres han maldat per reduir-la.¹²⁶ En tot cas, els partidaris més bel·ligerants d'aquest segon corrent admeten que, a la segona meitat del segle XIII, un 40 % aproximadament de la població de l'illa devia ser d'origen català. Sense poder establir encara xifres rigoroses, es pot afirmar, doncs, que entre els demandants de terres van predominar els oriünds de la Catalunya Vella, del Llenguadoc, de la Ligúria i de la Provença, i que no hi mancaren tampoc els aragonesos, els navarresos i fins i tot els portuguesos, tot i que en contingents força més reduïts.

L'arribada gradual d'immigrants i la instauració d'unes estructures agràries basades en la petita explotació emfiteutica van provocar un canvi molt visible en l'hàbitat, que va passar de semidispers a concentrat, i en l'organització

administrativa de l'espai rural mallorquí: els dotze districtes (*ayza*) almohades es transformaren en unes vint-i-cinc circumscripcions més petites, que al·ludien al terme d'una vila, l'element originari de la qual solia ser una església rural. El 1248, Innocenci IV ja oficialitzava els primers temples construïts, tant a la ciutat com al camp, pels repobladors.¹²⁷ Aquestes esglésioles, d'una gran simplicitat constructiva, no es distribuïen d'una manera equilibrada per tota l'illa. Hi coexistien àrees de concentració (el Pla) amb àrees de dispersió (la serra de Tramuntana, el Migjorn i tota la franja litoral), cosa que reflecteix la distribució desigual de la població d'aleshores.

Els nous arribats, emperò, s'havien d'instal·lar en un enclavament insular on l'estructura de la propietat estava ja fixada i les concessions de finques en alou havien estat reservades als participants del primer i el segon repartiment, que havien assumit una part dels costos de la conquesta. Les vies d'accés a la terra que els quedaven obertes eren l'establiment, el sotsestabliment i el lloguer, totes les quals els conduïen, tanmateix, a erms o camps de fertilitat efímera. Dos terços de les terres registrades al *Llibre del repartiment* eren ermes; el seu artifatge va ser assumit, en bona part, per pagesos usufructuaris. Serien ells i no els senyors i els propietaris alodials els qui, des del 1235, estendrien els sementers de gra i les vinyes pels secans i els erms de Mallorca, els qui hi crearien un nou paisatge rural,¹²⁸ que es perpetuaria fins a la darrereria del segle XIX.

El contractes d'arrendament d'explotacions rurals a curt termini estan documentats, a Mallorca, des de 1230, encara que no hi assoliren mai la freqüència dels emfitèutics. Dels dinou contractes agraris documentats, el 1240, per Álvaro Santamaría, setze (el 84,21 %) van ser d'establiment i només tres (el 15,79 %) de parceria.¹²⁹ Ricard Soto, després d'analitzar els contractes agraris concertats en el districte de Bunyola-Valldemossa, arriba a resultats força semblants: els d'arrendament, entre 1230 i 1300, van significar solament l'11,86 %.¹³⁰ El concessionari, en alguns casos, va ser un esclau o un llibert musulmà. Els menadors de la majoria de les explotacions no eren els propietaris plens sorgits del tercer repartiment, sinó pagesos usdefruiters que s'hi havien instal·lat després. Una bona part del procés de transferència i fragmentació de la terra es va produir entre aquests dos col·lectius socials, entre uns aloers benestants¹³¹ i uns conradors pobres, entre un rendistes vilatans i uns pagesos censataris.

Amb el pas del anys, els contractes emfitèutics i d'arrendament esdevingueren més onerosos per als pagesos; a mesura que es contraïa l'oferta de terres, reculaven els erms, s'allargava la cadena jeràrquica de persones que gaudien de drets sobre un mateix camp i s'incrementava la seguretat a l'illa. Amb el seu treball havien de mantenir cada cop més rendistes, un senyor directe i fins a dos senyors mitjans. Tot i això, l'adscripció dels conradors a la terra i els mals usos que ja començaven a caracteritzar la pagesia servil a la Catalunya Vella no passaren a Mallorca. Aquesta constatació ha induït un seguit d'historiadors, encapçalats per Álvaro Santamaría, a defensar —com ja s'ha expo-

sat— que la societat resultant de la colonització catalana no fou feudal.¹³² Un estudi monogràfic d'algunes famílies camperoles, com els Ripoll de Bunyola, ha posat de manifest, emperò, que, tot i aquestes «llibertats» pageses, els senyors, utilitzant les seves competències jurisdiccionals i el crèdit, podien revertir tota mena de situacions.¹³³

La societat rural resultant de la colonització cristiana —com ja s'ha comentat— estava integrada bàsicament per dos tipus de persones: propietaris i pagesos usdefruiters. Els primers havien adquirit la terra per dret de conquesta, en alou franc, exempta de tota mena de càrregues econòmiques privades i amb la contribució a la defensa de l'illa com a única contrapartida. Molts d'aquests propietaris, pel fet d'haver renunciat a l'explotació directa de la seva porció, percebien censos i altres exaccions dels seus pagesos, amb què havien esdevingut rendistes. Els camperols, tot i ser homes lliures, conreaven la terra en virtut de contractes agraris, les exigències dels quals variaven en l'espai i en el temps.¹³⁴ Pel fet de no gaudir de la propietat plena de la seva explotació havien de pagar, a més del delme, un cens al propietari, que exercia un cert «dirigisme» sobre el seu treball i podia desnonar-los en cas d'incompliment de les seves obligacions contractuals. Si l'essència del sistema feudal, segons Guy Bois, és el predomini de la petita explotació camperola sotmesa a la sostracció senyorial de renda,¹³⁵ la societat mallorquina resultant de la colonització catalana fou, doncs, feudal.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] L. PÉREZ. «Corpus documental balear, I: Reinado de Jaime I (1128-1235)». *Fontes Rerum Balearium*, vol. 1 (1977), p. 20-21; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación del reino de Mallorca». A: *Actas del Coloquio de la V Asamblea General de la Sociedad Española de Estudios Medievales*. Diputación General de Aragón, Saragossa 1991, p. 146; M. ALVIRA. «Guerra e ideología en la España del siglo XIII: la conquista de Mallorca según la crónica de Bernat Desclot». *En la España Medieval*, núm. 19 (1996), p. 42; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*. El Tall, Palma 1997, p. 18.
- [2] *I Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*. Estampa de Francisco Altés, Barcelona 1913, 2 v.; *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 1977-1982, 4 v.
- [3] A. HUICI i M. D. CABANES. *Documentos de Jaime I de Aragón*. Anubar, València 1976-1988, 5 v.
- [4] P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit.; L. PÉREZ. «Corpus documental balear...», op. cit., p. 1-112; G. ROSELLÓ BORDOY. «Notes sobre la conquesta de Mallorca (1229-1232). El testimoni dels vençuts». *Mayurqa*, núm. 22/2 (1989), p. 541-550; H. KIRCHNER. «Colonització de lo regne de Mallorca qui és dins la mar: la subversió feudal dels espais agraris andalusins a Mallorca». A: Ph. SENAC (ed.). *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*. Presses Universitaires de Perpignan, Perpi-

- nyà 1995, p. 279-316; H. KIRCHNER. *La construcció de l'espai pagès: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró a Mayurqa*. Universitat de les Illes Balears, Palma 1997; A. RIERA I MELIS. «Orígens del regne de Mallorca: conquesta i poblament». A: *Història de Catalunya*, vol. III. Salvat, Barcelona 1978, p. 16-22; A. RIERA I MELIS, «Edat mitjana». A: *Atles de les Illes Balears. Geogràfic. Històric*. Diàfora, Barcelona 1979, p. 44-57 i 81-84; A. RIERA I MELIS. «James I and his era. Brief analysis of a major political and cultural inheritance». *Catalan Historical Review*, núm. I (2008), p. 9-16; J. COMPANY. «Conquesta cristiana». A: *Historia de Mallorca*, vol. II. Coord. J. Mascaró Pasarius. J. Mascaró Pasarius, Palma 1978, p. 289-377. Vegeu també *infra*, notes 28, 29, 84 i 91.
- [5] Ibn HAWQAL. *Configuración del mundo (Fragmentos alusivos al Magreb y España)*. Trad. de M. J. Romaní. Anubar, València 1971, p. 67; L. SABBAH i A. AMMI. «Les Baléares vues par un géographe arabe». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. XXXVIII (1976), p. 816-817; M. BARCELÓ. «Comentaris a un text sobre Mayurqa del geògraf al-Zuhri (s. VI/XII)». A: M. BARCELÓ. *Sobre Mayurqa*. Museu de Mallorca, Palma 1984, p. 27-34; M. BARCELÓ. «Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'al-Zuhri». A: Ídem, p. 39-40; M. BARCELÓ. «Un text sobre Mayurqa i un altre sobre Yabisa». A: Ídem, p. 55-56; M. BARCELÓ, M. A. CARBONERO, R. MARTÍ i G. ROSSELLÓ BORDOY. *Les aigües cercades (Els qanat(s) de l'illa de Mallorca)*. Institut d'Estudis Balearics, Palma 1986; H. KIRCHNER. *La construcció de l'espai pagès...*, *op. cit.*; H. KIRCHNER. «Una arqueologia colonial: espais andalusins i pobladors catalans a les Illes Balears». A: M. BARCELÓ, G. FELIU, A. FURIÓ, M. MIQUEL i J. SOBREQÜÉS (ed.). *El feudalisme comptat i debatut: Formació i expansió del feudalisme català*. Universitat de València, València 2003, p. 201-236.
- [6] J. MIRET I SANS. *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. 2a ed. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2004. Vegeu també *infra*, notes 15 i 27.
- [7] F. SOLDEVILA. *Les quatre grans cròniques*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007-2014, 4 v.
- [8] IBN 'AMĪRA AL-MAHZŪMĪ, *Kitāb tā'rih Mayūrqa*. Crònica àrab de la Conquesta de Mallorca. Ed. de Muhammad ben Ma'Mar. Trad. de N. Roser Nebot i Guillem Rosselló Bordoy. Presidència del Govern de les Illes Balears, Palma 2008.
- [9] Vegeu *infra*, notes 28, 29 i 84.
- [10] *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Ed. a cura de M. T. Ferrer i Mallol. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2011-2013, 2 v.
- [11] S. M. CINGOLANI. *Jaume I. Història i mite d'un rei*. Edicions 62, Barcelona 2007.
- [12] E. BELENGUER. *Jaume I i el seu regnat*. Pagès, Lleida 2007.
- [13] A. RIERA I MELIS. *Jaume I i la seva època. Anàlisi breu d'un important llegat polític i cultural*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2008.
- [14] M. BEN MA'MAR. «La caiguda de Mallorca i les seves repercussions sobre la presència musulmana a Menorca entre el 1229 i el 1287, segons les fonts àrabs». A: *Actes de les Jornades d'estudi i debat «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»*. Ajuntament de Capdepera, Palma 2009, p. 277 i 279.
- [15] A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria del Reino de Mallorca*. Ajuntament de Palma, Palma 1990, p. 96-97; D. ABULAFIA. *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*. Omega, Barcelona 1996, p. 73.
- [16] S'han ocupat de la qüestió experts de diverses generacions: E. LOURIE. «Free Moslems in the Balearics under Christians rule in the thietennth century». *Speculum*, núm. 45 (1970), p. 624-629; A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, *op. cit.*, p. 84-108; R. SOTO. «Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. xxxv (1979), p. 113-135; R. SOTO. «Sobre mudèixars a Mallorca fins a final del segle XIII». A: *Estudis de prehistòria, d'història de Mayurqa i d'història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló Bordoy*. Museu de Mallorca, Palma, 1982, p. 195-221; R. SOTO. «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230». *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. XXX/1 (1994), p. 167-206; D. ABULAFIA. *Un emporio mediterráneo...*, *op. cit.*, p. 68-78. A. MAS. «Les conquestes de Mallorca i d'Eivissa». A: *Jaume I. Commemoració...*, *op. cit.*, vol. I, 2013, p. 433-435.
- [17] Amb aquest terme es designaven aleshores els pagesos de condició lliure adscrits a la terra que conreaven, per la qual pagaven periòdicament censos i prestaven serveis laborals al propietari.
- [18] A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, *op. cit.*, p. 83.; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», *op. cit.*, p. 191.
- [19] A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, *op. cit.*, p. 122-119; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», *op. cit.*, p. 192.
- [20] En la documentació mallorquina posterior a la conquesta s'han conservat alguns contractes d'autoredempció per mitjà del treball (A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, *op. cit.*, p. 136-172; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», *op. cit.*, p. 195-198).
- [21] Vegeu *supra*, nota 15.
- [22] E. LOURIE. «Free Moslems...», *op. cit.*, p. 633-634.
- [23] A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, *op. cit.*, p. 97.
- [24] A. MAS. «Una aportació al coneixement de les característiques i dels ritmes de la immigració colonial al regne de Mallorca durant el segle XIII». A: *El regne de Mallorca: cruïlla de gent i de cultures, segles XIII-XV*. Institut d'Estudis Balearics, Palma 2007, p. 283-301.
- [25] F. SOLDEVILA. *Les quatre grans cròniques*, *op. cit.*, vol. I, p. 184.
- [26] Ídem, vol. I, p. 129-138, i vol. II, p. 72-78.
- [27] R. SOTO. «“Repartiment” i “repartiments”: l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII». A: *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los Repartimientos bajomedievales*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona 1990, p. 12; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, *op. cit.*, p. 32.

- [28] L'anàlisi del repartiment de Mallorca, que havia provocat fortes controvèrsies, ha experimentat avenços molt considerables des de la darrereria del segle passat com a conseqüència de l'aparició de la documentació generada pel procés en edicions força acurades (vegeu *infra*, notes 29, 84 i 91). Entre les aportacions que cal tenir en compte figuren: A. SANTAMARÍA. «Alba del Reino de Mallorca». A: *Historia de Mallorca*, op. cit., vol. III, p. 1-134; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», op. cit., p. 203-212; R. SOTO. «"Repartiment" i "repartiments"...», op. cit., p. 1-51; R. SOTO. «La porció de Nunyo Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del sud-est de Mallorca». *Afers*, núm. 18 (1994), p. 347-366; R. SOTO. «Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII. Un estat de la qüestió». *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 26/2 (1997), p. 605-646; P. CATEURA. «Los caballeros en la repoblación señorial de Mallorca». A: *El Regne de Mallorca i el Sud francès* (IV Jornades d'Estudis Locals). Institut d'Estudis Baleàrics, Palma 1986, p. 83-89; P. CATEURA. «La repoblació nobiliària de Mallorca per Nunyo Sanç». A: *XII Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*, vol. II. Montepeller, 1988, p. 99-114; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 30-44; G. ROSSELLÓ BORDOY. «De Mayurqa a Mallorca. El Repartiment». A: *Jaume I. Commemoració del VIII centenari*, op. cit., vol. II, p. 441-456; G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals a la Mallorca baixemedieval (segles XIII-XVI)». *Revista d'Història Medieval*, núm. 8 (1997), p. 217-274; A. MAS. «Conquesta i creació del regne». A: E. BELENGUER (dir.). *Història de les Illes Balears*, vol. II. Edicions 62, Barcelona 2004, p. 9-39; A. MAS i R. SOTO. «El repartiment de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metrològiques». A: E. GUINOT i J. TORRÓ (ed.). *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII i XIII)*. Universitat de València, València 2007, p. 75-114; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232. Reflexions a partir de la relectura del còdex llatinoaràbic del repartiment». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. LXVI (2010), p. 9-34; P. PÉREZ PASTOR. «De jovades i quarterades. Amidaments i equivalències a partir de la relectura del "Llibre del Repartiment" de la porció reial de Mallorca (segle XIII)». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 22 (2011), p. 165-179; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal de Mallorca: la porció del comte d'Empúries (1230-1235)». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. LXX (2014), p. 51-73.
- [29] Versió que Jaume I va disposar a la casa del Temple de la capital balear i que avui es conserva a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM, cd. s. n.). Se'n van editar per separat les dues parts: J. BUSQUETS. «El códice latino-arábig del Repartimiento de Mallorca (Parte latina)». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. XXIX-XXX (1947-1952), p. 708-758; J. BUSQUETS. «El códice latino-arábig del Repartimiento de Mallorca (Parte árabe)». A: *Homenaje a Millás Vallicrosa*, vol. I. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona 1954, p. 243-300. Aquestes dues primeres edicions van marcar un punt d'inflexió en l'estudi del repartiment de Mallorca. Recentment ha aparegut una edició encara més acurada d'aquests dos textos liminars: G. ROSSELLÓ BORDOY. «Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca». A: *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, Parlament de les Illes Balears, Palma, 2007, II, op. cit., p. 8-46.
- [30] A. MUT, «Llibre del Repartiment». A: *Gran enciclopèdia de Mallorca*. Palma 1988-1991.
- [31] G. ROSSELLÓ BORDOY. «Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei». A: *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, vol. I. Parlament de les Illes Balears, Palma 2008, p. 34.
- [32] G. ROSSELLÓ BORDOY. «Llibre del Repartiment...», op. cit., p. 330-333.
- [33] G. ROSSELLÓ BORDOY. «Còdex llatinoaràbic...», op. cit., p. 8-9.
- [34] J. BUSQUETS. «El códice latino-arábig del Repartimiento de Mallorca (Parte árabe)», op. cit., p. 280-281; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», op. cit., p. 305; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 32-33; G. ROSSELLÓ BORDOY. «De Mayurqa a Mallorca...», op. cit., p. 447-449; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 13 i 32.
- [35] P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 12.
- [36] Vegeu *supra*, nota 28, i *infra*, notes 84 i 91.
- [37] R. SOTO. «"Repartiment" i "repartiments"...», op. cit., p. 11.
- [38] A. SANTAMARÍA. «La Carta de Franquesa de Mallorca, estatuto constituyente del reino». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 17 (1987), p. 207-228; A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, op. cit., p. 31; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», op. cit., p. 177.
- [39] Folis 1r-1v.
- [40] Hom pot trobar la llista de les edicions a A. SANTAMARÍA. «La Carta de Franquesa...», op. cit., p. 210, nota 2, i a A. MUT. «Los pergaminos reales del reinado de Jaime I del Archivo de Reino de Mallorca». A: *XIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*. Comunicacions, II. Palma 1990, p. 287.
- [41] Entre la qual destaquen les aportacions següents: B. PONS. «Les franqueses concedides a Mallorca per Jaume I». A: *I Congrès d'Història...*, op. cit., p. 52-60; B. PONS. *La Carta de franquesa del rei Jaume I constituint el Regne de Mallorca*. Estampa L'Esperança, Palma, 1917; J. SALVÀ. «Jaime I y los pobladores de Mallorca». A: *Historia de Mallorca*, op. cit., vol. III, p. 361-473; A. GUILARTE. «El municipio de Mallorca en su primera carta». A: *Homenaje a don Nicolás Pérez Serrano*, vol. I. Ed. Reus, Madrid 1959, p. 361-408; P. CATEURA. «Jaume I i el govern de Mallorca i Eivissa (1230-1276)». A: *Jaume I. Commemoració...*, op. cit., vol. I, p. 131-132.
- [42] Editades i estudiades per J. M. FONT RIUS. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona 1966-1983, vol. I, p. 121-126, 128-132, 176-179 i 208-210, i vol. II, p. 216-243.
- [43] A. SANTAMARÍA. «La Carta de Franquesa...», op. cit., p. 212; A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, op. cit., p. 32-33.

- [44] J. M. QUADRADO. *Privilegios y franquicias de Mallorca*. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, Palma 2002, p. 26.
- [45] *Ibidem*.
- [46] Ídem, p. 25 i 26.
- [47] Ídem, p. 27.
- [48] Ídem, p. 26 i 27.
- [49] Ídem, p. 25 i 27.
- [50] Ídem, p. 25.
- [51] Ídem, p. 26 i 27.
- [52] *Ibidem*.
- [53] Ídem, p. 26.
- [54] *Ibidem*.
- [55] Ídem, p. 26-27.
- [56] Ídem, p. 27.
- [57] F. SOLDEVILA. *Les quatre grans cròniques*, op. cit., vol. III, p. 34.
- [58] A. SANTAMARÍA. «La Carta de Franquesa...», op. cit., p. 227.
- [59] R. SOTO. «Mallorca, 1229-1302: del Repartiment a les Ordinacions». A: *Historia de los pueblos de España*, dirigida per M. Barceló. Argos-Vergara, Barcelona 1984, p. 117-129; J. PORTELLA. «Mallorca: la consolidació de feudalisme». A: *Historia de los pueblos de España*, op. cit., p. 131-146; J. PORTELLA. «Notes de lectura sobre la qüestió del feudalisme a Mallorca». A: *Estudis de prehistòria...*, op. cit., p. 225-237; J. PORTELLA. «Baronies i cavalleries de Mallorca dels segles XIII i XIV». *Afers*, núm. 18 (1994), p. 427-441.
- [60] P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 29-30.
- [61] P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 26.
- [62] *Ibidem*.
- [63] A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, op. cit., p. 521-522; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 54; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 26-27.
- [64] A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, op. cit., p. 521-522; P. CATEURA. «Exceptis Militibus et Sanctis». A: *Homenatge a Antoni Mut Calafell*, arxiver. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, Palma 1993, p. 53-62.
- [65] R. SOTO. «Mallorca, 1229-1302...», op. cit., p. 121-122.
- [66] G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», op. cit., p. 229.
- [67] Vegeu *infra*, nota 70.
- [68] Sobre la distribució del delme: L. PÉREZ, «Corpus documental balear, II: Reinado de Jaime I», *Fontes Rerum Balearium*, vol. II (1978), p. 37-39 i 42; J. F. LÓPEZ BONET. «La dotació de l'Església de Mallorca després de la conquesta cristiana». A: *XII Congrès d'Histoire...*, op. cit., vol. II, p. 115-124; J. F. LÓPEZ BONET. «Dominis seculars, patrimoni eclesiàstic i rendes decimals a la Mallorca cristiana». *Mayurqa*, núm. 22 (1989), p. 353-366; J. SASTRE. «La producció agrària de Inca, Valldemosa, Lluçmajor y Montuiri según la declaración del diezmo de 1310». A: *XIII Congrès d'Història...*, op. cit., Comunicacions I, p. 248; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», op. cit., p. 68-69.
- [69] L. PÉREZ, «Corpus documental balear, II...», op. cit., p. 106; J. SASTRE. «La producción agraria...», op. cit., p. 247.
- [70] M. ROTGER i J. MIRALLES. «Biografía y cartulario del primer obispo de Mallorca». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. XXXII (1961-1967), p. 293; U. DE CASANOVAS i J. F. LÓPEZ BONET. *Diccionario de términos históricos del Reino de Mallorca*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma 1986, p. 43; J. SASTRE. «La producción agraria...», op. cit., p. 247-248; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 58-59; G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», op. cit., p. 230.
- [71] P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 59; G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», op. cit., p. 230; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», op. cit., p. 68-69.
- [72] P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 14.
- [73] P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 43.
- [74] A. SANTAMARÍA. «El patrimonio de las comunidades de Marsella y de Montpellier en el Repartimiento de Mallorca». A: *XII Congrès d'Histoire...*, op. cit., vol. II, p. 109-133; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 35-36; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 19-20.
- [75] J. MIRET I SANS, *Itinerari...*, op. cit., p. 87 i 88; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 33.
- [76] J. MIRET I SANS, *Itinerari...*, op. cit., p. 87, 88 i 95; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 19.
- [77] P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, op. cit., p. 36; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», op. cit., p. 19.
- [78] F. SOLDEVILA. *Les quatre grans cròniques*, op. cit., vol. I, p. 107-127; S. M. CINGOLANI. *Jaume I...*, op. cit., p. 153-16.
- [79] A. SANTAMARÍA. «Mallorca del Medioevo a la Modernidad». A: *Historia de Mallorca*, op. cit., vol. II, p. 19-20.
- [80] La millor anàlisi del context, el contigut i les conseqüències de l'acord continua sent la d'A. SANTAMARÍA. «Mallorca del Medioevo...», op. cit., p. 21-27.
- [81] Del qual disposem de dues edicions recents: R. SOTO, *El còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, Palma 1984, i G. ROSSELLÓ BORDOY. «Llibre del Repartiment...», op. cit., p. 7-367.
- [82] G. ROSSELLÓ BORDOY. «Llibre del Repartiment...», op. cit., p. 151-159; A. SANTAMARÍA. «Mallorca del Medioevo...», op. cit., p. 30-36.
- [83] A. SANTAMARÍA. «Mallorca del Medioevo...», op. cit., p. 30-43; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», op. cit., p. 220.
- [84] A. SANTAMARÍA. «Mallorca del Medioevo...», op. cit., p. 57-81.
- [85] P. CATEURA. «Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (siglo XIII i primera mitad del XIV)». *Estudis Baleàrics*, núm. 6 (1982), p. 85-100.
- [86] A. SANTAMARÍA. «En torno a la evolución del modelo de sociedad en el Reino de Mallorca (siglos XIII-XVIII)». *Estudis Baleàrics*, núm. 3 (1981), p. 64-70; A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, op. cit., p. 531; P. CATEURA. «Mallorca i la política...», op. cit., p. 102-112.

- [87] G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», *op. cit.*, p. 226.
- [88] Inventariades en un còdex específic descobert recentment (Arxiu de la Corona d'Aragó, Vària, núm. 455) i del qual hom disposa d'una acurada edició: *La «Remembrança...» de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, ed. facsimil, transcripció i notes per A. Mut i G. Rosselló Bordoy. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, Palma 1993. Els editors d'aquest important document n'han fet un acurat estudi codicològic, paleogràfic i toponímic, però no han especificat el nombre total de les explotacions esmentades ni han calculat la seva extensió global en jovades, dues de les primeres dades que hi busquen els consultants.
- [89] A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», *op. cit.*, p. 206; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, *op. cit.*, p. 38.
- [90] P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, *op. cit.*, p. 38-39.
- [91] Per a la creació i els primers anys del monestir, vegeu: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca*, ed. a cura de P. Mora i L. Adrinal, vol. I. Generalitat de Catalunya, Poblet 1982, p. 1-44 i 171-263.
- [92] P. CATEURA. *Sobre la fundación y dotación del hospital de San Andrés, en la Ciudad de Mallorca, por Nuño Sans*. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Palma 1980.
- [93] P. CATEURA. «Mallorca i la política...», *op. cit.*, p. 85-87.
- [94] P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 56-73.
- [95] «Una octava de la terra fora la villa, octava del terminal de la villa, et tota Muro, e los dos terços de Sullar, e la mitat de l'Albufera del pescar» (*La «Remembrança...» de Nunyo Sanç...*, *op. cit.*, p. 174). Vegeu també: J. BUSQUETS. «El códice latino-aràbig del Repartimiento de Mallorca (Parte árabe)», *op. cit.*, p. 280-281; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», *op. cit.*, p. 305; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, *op. cit.*, p. 32-33; P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», *op. cit.*, p. 13 i 32; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 57-58.
- [96] Vegeu *infra*, notes 109, 110 i 111.
- [97] Bernat Descoll. Cf. P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 64-65.
- [98] Guerau Calvó. Ídem, p. 61-62.
- [99] Ramon de Pertegàs. Ídem, p. 62-63.
- [100] Ídem, p. 64.
- [101] Ídem, p. 63-64.
- [102] Ídem, p. 56-57 i 66.
- [103] J. M. MARQUÈS. «El vestuari de la Seu de Girona i l'illa de Mallorca». A: *XIII Congrés d'Història...*, *op. cit.*, Comunicacions II, p. 220; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 65-66.
- [104] Arxiu de la Fundació Ducal de Medinaceli, lligall 43, núm. 5.813.
- [105] J. M. MARQUÈS. «El vestuari...», *op. cit.*, p. 220; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 69.
- [106] Arxiu Diocesà de Girona, Vestuari, núm. 40. J. M. MARQUÈS, «El vestuari...», *op. cit.*, p. 223-224; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 59.
- [107] P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 59-60.
- [108] Ídem, p. 59.
- [109] Ídem, p. 67; J. M. MARQUÈS. «El vestuari...», *op. cit.*, p. 219-221; G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», *op. cit.*, p. 236-237.
- [110] Arxiu Diocesà de Girona, Vestuari, núm. 13. J. M. MARQUÈS. «El vestuari...», *op. cit.*, p. 220; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 67.
- [111] Arxiu del Regne de Mallorca, Notaris, G-45, f. 63v i 269v; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 67.
- [112] Arxiu Diocesà de Girona, Vestuari, núm. 21, i Mitra, núm. 181. J. M. MARQUÈS. «El vestuari...», *op. cit.*, p. 221; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 60.
- [113] Arxiu Diocesà de Girona, Vestuari, núm. 24, i Mitra, núm. 199. J. M. MARQUÈS. «El vestuari...», *op. cit.*, p. 221; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 60.
- [114] Arxiu Diocesà de Girona, Vestuari, núm. 26-29 i 31; J. M. MARQUÈS. «El vestuari...», *op. cit.*, p. 222 i 223; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 60-61.
- [115] J. M. MARQUÈS. «El vestuari...», *op. cit.*, p. 225.
- [116] A. SANTAMARÍA. «En torno a la evolución...», *op. cit.*, p. 186; G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», *op. cit.*, p. 247; P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 70.
- [117] R. SOTO, *El còdex català...*, *op. cit.*, p. 21 i 23.
- [118] P. PÉREZ PASTOR. «El repartiment feudal...», *op. cit.*, p. 70. Vegeu també *supra*, notes 65 i 66.
- [119] P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*, *op. cit.*, p. 47-48.
- [120] El 1232, a canvi d'un cavall armat; estava ubicada al Pla, en les circumscripcions de Lloseta, Aiamans i Biniali, i tenia una extensió total d'unes 454 hectàrees: G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», *op. cit.*, p. 240.
- [121] R. SOTO. «L'organització agrícola de les noves terres a Mallorca i el passatge rural». A: *Jaume I. Commemoració...*, *op. cit.*, vol. II, p. 458-459.
- [122] P. PÉREZ PASTOR. «Mallorca, 1230-1232...», *op. cit.*, p. 20; P. PÉREZ PASTOR. «De jovades i quarterades...», *op. cit.*, p. 174.
- [123] Com el del barceloní Duran de Coc, que, abans de 1232, havia rebut del rei cases a Ciutat i a Inca, i unes 136 hectàrees de terra en el terme d'aquesta vila, així com un predi al terme de Manacor, en la porció de Nunó Sanç. Onze anys més tard va vendre les cases, va trossejar les terres en unitats d'unes 23 hectàrees, les va sotsestablir i va desaparèixer per sempre de l'illa; R. SOTO. «"Repartiment" i "repartiments"...», *op. cit.*, p. 20-32.
- [124] L. PUIG i E. ROCA. *Instituciones del Derecho civil de Catalunya*. Bosch, Barcelona 1987, p. 229-254; A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», *op. cit.*, p. 223-226; G. JOVER i R. SOTO. «Els dominis feudals...», *op. cit.*, p. 249; R. SOTO. «L'organització agrícola...», *op. cit.*, p. 465-468.
- [125] E. GUINOT. *Els fundadors del regne de València: Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*. Eliseu Climent, València 1999; E. GUINOT. *Sobre prenom i cognoms: L'antroponímia medieval, una eina d'anàlisi històrica*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2002.

- [126] Per assolir el seu objectiu han negat validesa científica a les conclusions extreïdes de les anàlisis antroponimotopòniques tot adduint que, arran de la normalització lingüística endegada per la Renaixença, s'han catalanitzat cognoms que aleshores estaven documentats en una àrea força més àmplia que el Principat, que anava des de Navarra fins a Provença (A. SANTAMARÍA. *Ejecutoria...*, *op. cit.*, p. 272-275). No han dubtat, fins i tot, d'incloure els oriünds del Rosselló en l'apartat corresponent a la «França meridional», avançant així més de tres-cents anys les fronteres establertes en el Tractat dels Pirineus (Ídem, p. 276-277).
- [127] J. VILLANUEVA. *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XXI. Real Academia de la Historia, Madrid, 1851, p. 288-289.
- [128] Com han demostrat, a partir de l'arqueologia i de les fonts notariales coetànies, tant alguns dels deixebles catalans de Miquel Barceló (vegeu *supra*, notes 4, 5, 27, 28, 61 i 124) com uns quants experts mallorquins en història econòmica (vegeu *supra*, notes 16, 24 i 28).
- [129] A. SANTAMARÍA. «Reconquista y repoblación...», *op. cit.*, p. 224.
- [130] R. SOTO. «“Repartiment” i “repartiments”...», *op. cit.*, p. 21, nota 67.
- [131] El procés d'enriquiment dels quals ha estat analitzat per P. CATEURA. «Aproximación a la dinámica de un grupo familiar foráneo de Mallorca en la Baja Edad Media (la diferenciación social y el proceso de formación de las élites)». *Fontes Rerum Balearium*, vol. III (1979-1980), p. 359-372.
- [132] Vegeu *supra*, nota 60.
- [133] G. JOVER i R. SOTO. «El dominis feudals...», *op. cit.*, p. 250-256.
- [134] Dualitat econòmica i social ben analitzada per Ricard Soto i Antoni Mas: R. SOTO. «De soldats de fortuna a pagesos: els primers colonitzadors de Mallorca». A: M. BARCELÓ *et al.* (ed.). *El feudalisme...*, *op. cit.*, p. 315-347; A. MAS. «Petits senyors i grans pagesos. Diferenciació i conflictivitat social a la ruralia de Mallorca (1229-1350)». A: M. BARCELÓ *et al.* (ed.). *El feudalisme...*, *op. cit.*, p. 465.
- [135] G. BOIS. «Què és el feudalisme?». *L'Avenç*, núm. 33 (1980), p. 23-25; G. BOIS. *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'edat mitjana*. Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona 1986, p. 23-25.

NOTA BIOGRÀFICA

Antoni Riera i Melis és catedràtic emèrit d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona, entitat en què ha desenvolupat la seva activitat investigadora i docent des del 1970. Va ampliar estudis i ha impartit cursos i seminaris a diverses universitats espanyoles i europees. Membre de l'Institut d'Estudis Catalans des del 1996. Dirigeix actualment l'*Acta Historica et Archaeologica Mediævalia* i és membre del consell de redacció d'altres revistes especialitzades. Ha orientat la seva investigació en tres fronts: la història econòmica de la Corona catalanoaragonesa, la història social i cultural de l'alimentació i la reacció de les societats medievals davant les catàstrofes naturals.